

Rudziński, Eugeniusz

"Literatura polska na obczyźnie 1940-1960", t. 1, Londyn 1964; t. 2, Londyn 1965 : [recenzja]

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 6/1, 284-290

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

blinie od stycznia 1945 r. Jest to pretensja tym bardziej uzasadniona, że *Katalog* obejmuje takie np. czasopisma, jak „Bellona” czy też „Polska Zbrojna”.

Jeśli natomiast chodzi o powielane gazetki mniejszych jednostek i pododdziałów, większość z nich zaginęła zapewne bezpowrotnie i, jak się zdaje, nigdy nie uda się zestawić ich kompletnej listy. Być może jakieś rezultaty w tym względzie dałyby poszukiwania w archiwach radzieckich, terenowych archiwach krajowych, a przede wszystkim w zbiorach prywatnych.

Wyjątkowo pracowicie zestawiła autorka stan zachowania poszczególnych numerów czasopism w różnych bibliotekach i instytutach, ułatwiając tym niesłychanie pracę historykom okresu. Uwaga krytyczna w tym względzie dotyczy pewnej niejednorodności, mianowicie tylko zbiory Centralnej Biblioteki Wojskowej, zresztą stosunkowo obfite, opatrzone są sygnaturą biblioteczną.

Bardzo właściwy i pożyteczny wydaje się chronologiczny układ tytułów według daty ukazania się pierwszego numeru czasopisma. Całość opatrzone indeksem alfabetycznym, indeksem tytułów według jednostek wojskowych oraz indeksem redaktorów. W tym ostatnim jednak nie rozwiązano trzech imion.

W sumie *Katalog* jest bardzo pożyteczny i wysunięte tutaj uwagi w żadnym stopniu nie umniejszają jego wartości i praktycznej przydatności. Centralnej Bibliotece Wojskowej życzyć by należało dalszej owocnej pracy nad podobnym katalogiem prasy Ludowego Wojska Polskiego, obejmującym okres późniejszy, choćby na początek do 1956 roku.

Jerzy Myśliński

III

Literatura polska na obczyźnie 1940—1960. Praca zbiorowa wydana staraniem Związku Pisarzy Polskich na obczyźnie pod redakcją Tymona Terleckiego, t. 1 oprac. B. Świdorski, Londyn 1964, ss. 606; t. 2 oprac. B. Świdorski, Londyn 1965, ss. 797.

W roku 1964 ukazał się pierwszy, a w 1965 r. drugi tom obszernego opracowania zbiorowego liczącego w sumie ponad 1400 stron druku pt. *Literatura polska na obczyźnie 1940—1960*. Redaktor tomu, Tymon Terlecki, we wstępie słusznie zwraca uwagę, że zakres problematyki, który obejmuje książka, lepiej oddawałby termin: piśmiennictwo. Wydawnictwo w istocie rzeczy jest przeglądem polskiej produkcji pisarskiej na emigracji, ze słabszym uwzględnieniem piśmiennictwa na terenach ZSRR. Przekroczone zostały także ramy chronologiczne zaznaczone w tytule

ponieważ większość utworów starała się ogarnąć produkcję piśmienniczą aż do momentu oddania książki do druku.

W tomie pierwszym literaturę emigracyjną dawną i współczesną omawia Wiktor Weintraub, twórczość poetycką Mieczysław Giergielewicz, o prozie piszą Zygmunt Markiewicz i Michał Sambor, o dramatopisarstwie traktuje artykuł Jana Ostrowskiego. Esejowi, szkicowi literackiemu i krytyce literackiej poświęcone są rozprawy Józefa Bujnowskiego. Ignacy Wieniewski pisze o wznowieniach pisarzy polskich i obcych, Wojciech Wasiutyński o literaturze religijnej, Marian Kukiel o literaturze wojskowej, Zofia Kozarynowa o udziale Polaków w literaturach zachodnich.

W tomie drugim literaturze dokumentarnej poświęcony jest artykuł Zygmunta Markiewicza, literaturze dokumentarnej w czasopiśmie — Stanisława J. Paprockiego. Lidia Ciołkoszowa pisze o publicystyce, Anna Bogusławska o literaturze dla dzieci i młodzieży, Mieczysław Paszkiewicz omawia słowniki i wydawnictwa encyklopedyczne, Zofia Kozarynowa — przekłady na język polski, Jan Kowalik — czasopiśmiennictwo, Janina Zabielska — instytucje i firmy wydawnicze — oficyny drukarskie, Stefan Legeżyński jest autorem działu nekrologów, Maria Danielewiczowa przedstawia pogląd ogólny na literaturę emigracyjną, Jan Kowalik zestawiał bibliografię bibliografii. Na końcu wydawnictwa zamieszczony został skorowidz nazwisk do obu tomów.

Zakres problematyki omawiany przez autorów jest różnorodny. Również charakter poszczególnych artykułów i rozpraw jest bardzo różny w formie i treści. Zostały one napisane przez historyków, historyków literatury, bibliografów, publicystów. Część spośród nich wypowiada szereg subiektywnych sądów. Opinie autorów niejednokrotnie różnią się istotnie w ocenie tych samych lub podobnych problemów. Wydaje się jednak, że właśnie to ujęcie oddaje złożoność twórczości na emigracji, jej specyfikę i określone poglądy polityczne. Obszerne, oparte na zestawieniach bibliograficznych opracowania — przy wykorzystaniu innych źródeł, których poważna ilość znajduje się m. in. w kraju — pozwolą badaczom nie zaangażowanym w emigracyjne spory i stanowiska polityczne na obiektywną ocenę zjawisk omawianych w książce.

Powyższe uwagi, dotyczące przede wszystkim emocjonalnych, subiektywnych komentarzy stosowanych niejednokrotnie przez autorów, nie zmieniają faktu, że redakcji udało się w zasadzie osiągnąć cel wyłożony następująco we wstępie redakcyjnym: „Usiłowano w niej [publikacji] ogarnąć dorobek pisarzy powstały poza Polską podczas drugiej wojny światowej i w następstwie wypadków, które zaszły po tej wojnie. Ma to być rejestr, inwentarz, bilans. Metodą przyjętą, a przynajmniej założoną u wstępu, jest możliwie ścisła i wyczerpująca systematyzacja opisowa

zjawisk, ich wstępna analiza. Opis przeważa tu nad sądem wartościującym, porządkowanie — nad hierarchizacją” (t. 1, s. 8).

Zarówno przygotowanie autora niniejszej informacji, jak i charakter „Rocznika” nie pozwalają na omówienie całokształtu problematyki zawartej w książce. Dlatego informacja dotyczyć będzie tylko opracowań ściśle związanych z historią czasopiśmiennictwa polskiego — rozumianego jako historia prasy i czasopism, dziennikarstwa i instytucji prasowych. Pominięte będą w niniejszych rozważaniach wzmianki o dziennikarzach, gazetach, tygodnikach itd., rozproszone właściwie we wszystkich publikacjach zamieszczonych w książce. Na przykład: J. Bujnowski w artykule pt. *Esej* oprócz typologii tego rodzaju twórczości pisarskiej zestawia głównych twórców i omawia ich piśmiennictwo w różnych periodykach, pośrednio stwarzając przyczynek do historii czasopiśmiennictwa. Mimo tego zawężenia przedmiot omówienia prezentuje się objętościowo obszernie.

Na pierwszy plan wysuwają się dwa opracowania Jana Kowalika, a mianowicie liczące 173 strony *Czasopiśmiennictwo* i *Bibliografia bibliografii*.

W rozprawie o czasopiśmiennictwie omówione zostały różne gatunki prasy, począwszy od gazetek ściennych, periodycznych wydawnictw powielanych, a skończywszy na biuletynach, komunikatach agencji prasowych, różnych organizacji, gmin wyznaniowych itd. Jej zawartość podana została w dwu częściach: ogólnej i szczegółowej, omawiającej prasę ukazującą się w poszczególnych krajach. Rozważania ogólne rozpoczyna autor od charakterystyki prasy emigracyjnej, z której wynika, że tylko trzecia część publikacji wychodzących w omawianym okresie ukazywała się w szacie typograficznej. Resztę prasy stanowiły wydawnictwa powielane, maszynopisy, fotoreprodukcje itd. Najliczniej ukazywały się periodyki nieregularne. Na przyczyny upadku wydawnictw składały się w poważnym stopniu bądź zmiany miejsca zamieszkania czytelników, bądź zakazy władz sprzymierzonych. Większość wydawnictw upadła na skutek cofnięcia uznania rządowi emigracyjnemu. Warunki materialne prasy emigracyjnej maluje autor w czarnych barwach, wskazując, że prasa była głównie finansowana przez organizacje środowisk wychodźczych, ekspozytury rządu emigracyjnego bądź ofiarne jednostki, które działalności wydawniczej nie mogły rozwijać na dłuższą metę.

Pisząc o wydawnictwach ukazujących się współcześnie na emigracji, autor zwraca uwagę, że opierają się one „na niezależnej, czysto gospodarczej podstawie: minimum stałych prenumeratorów” (t. 2, s. 377). Nasuwa się w związku z tym wątpliwość. Przynajmniej część spośród wymienionych przez autora wydawnictw opiera się o organizacje skupiające emigrantów polskich od wielu lat. Odnosi się to do związków Polaków

w USA czy Kanadzie. Oblicze ideowe i polityczne tych pism kształtuje się w konsekwencji pod wpływem organizacji wspierającej. Sąd o „niezależnej, czysto gospodarczej podstawie” innych czasopism — często o bardzo określonej postawie politycznej, jak to wykazują zbadane dzieje periodyków — w przypadku braku dostępu historyków do źródeł dochodów redakcji jest przynajmniej przedwczesny.

Omawiając zasady wolności słowa w prasie polskich wychodźców przedwrześniowych, autor wskazuje na ich historyczny charakter w zależności od tego, kiedy i gdzie ukazywały się periodyki emigracyjne, m. in. omawia sytuację w tej dziedzinie na terenie ZSRR.

Interesujące są informacje autora na temat stosowania cenzury przez międzynarodowe organizacje opiekuńcze UNRRA i IRO, co uniemożliwiło druk i kolportaż prasy emigracyjnej na terenach zachodnich stref okupacyjnych Niemiec w okresie po zakończeniu drugiej wojny światowej. J. Kowalik omawia również pomoc Węgrów w publikowaniu prasy polskiej podczas wojny na ich terytorium, mimo nacisków niemieckich oraz utrudnień cenzuralnych w Szwajcarii i Ameryce Południowej.

W uwagach o geografii i statystyce prasy zamieszczone zostały przez autora dane wskazujące, iż w okresie od września 1939 r. do stycznia 1964 r. ukazało się w 52 krajach świata łącznie 2208 polskich wydawnictw periodycznych. W tym 1289 pozycji w Europie. Najwięcej czasopism — 410 — w Zjednoczonym Królestwie, 400 w Niemczech, 377 w USA, 132 w Palestynie (Izraelu), 104 w Kanadzie, 92 we Włoszech, 62 w ZSRR. Reszta w mniejszych ilościach w innych krajach.

Zamieszczone tabele oddają zjawiska produkcji prasowej w sposób statyczny, np. duża ilość czasopism ukazujących się w Niemczech, Włoszech czy Palestynie związana była z przejściową obecnością na terenach tych państw bądź jednostek wojskowych, bądź, jak w przypadku Niemiec, dużych grup Polaków przymusowo wywiezionych do Rzeszy i czasowo przebywających tam po zakończeniu wojny. Geografia czasopism polskich podczas wojny kształtowała się bardzo różnie. Szkoda, że autor nie pokusił się o zestawienie tabelaryczne w układzie historycznym. Wydaje się, że zebrany przezeń z benedyktyńską sumiennością materiał pozwalał mu na ich sporządzenie.

Rolę prasy wychodźczej omawia autor w trzech aspektach: z punktu widzenia interesów Polski, potrzeb emigracji polskiej i stosunków międzynarodowych w ćwierćwieczu poprzedzającym ukazanie się książki. Na szczególną uwagę zasługują spostrzeżenia autora dotyczące roli prasy w środowisku emigracyjnym, np. w akcji łączenia rodzin, które rozdzieliła wojna; tylko jeden z licznych periodyków poświęconych tej kwestii, „Poszukiwania — Tracing”, wydawany w Monachium, ukazywał się w nakładzie 20 tysięcy egz.

Równie ważne są spostrzeżenia autora dotyczące wkładu prasy emigracyjnej w kształtowanie kultury narodowej. Wskazuje on, że wydawnictwa książkowe na emigracji stanowią zaledwie promile tego, co opublikowane zostało na łamach prasy przez wybitnych pisarzy, publicystów, dziennikarzy i eseistów. Prasa wychodźcza spełniła również wybitną rolę publikując w odcinkach powieściowych książki klasyków polskiej literatury: Sienkiewicza, Kraszewskiego, Rodziewiczówny i innych. Sama prasa polska w USA drukuje przeszło 70 powieści rocznie. Prasa emigracyjna spełniała poza tym i spełnia nadal rolę organizatora życia społeczno-gospodarczego wychodźstwa polskiego.

Jeżeli chodzi o międzynarodowe znaczenie polskiej prasy wychodźczej, moim zdaniem na pierwszy plan wysuwają się rozważania autora dotyczące jej ważnej roli w przekazywaniu podczas wojny do wiadomości publicznej udokumentowanych informacji o sytuacji w kraju.

W zakończeniu części pierwszej J. Kowalik przedstawia „Zabezpieczenie zbiorów i stan prac badawczych nad polską prasą wychodźczą” oraz zamieszcza zestawienie ważniejszej literatury, na której oparł swoje rozważania.

Część szczegółowa, stanowiąca *gros* rozprawy autora, jest swojego rodzaju encyklopedią historii prasy na emigracji w poszczególnych krajach, poczynając od pism wydawanych w Rumunii po klęsce wrześniowej, a kończąc na kontynencie australijskim. J. Kowalik stara się je omawiać w porządku chronologicznym. Na końcu poszczególnych podrozdziałów zamieszcza on uwagi o stanie badań oraz ważniejsze źródła. Nie były znane autorowi, zapewne z powodu wcześniejszego oddania do druku, publikacje krajowe z ostatniego okresu dotyczące prasy polskiej w ZSRR¹.

Oddzielne miejsce zajmuje zawierająca 626 pozycji *Bibliografia bibliografii* również pióra J. Kowalika, sporządzona przez niego w zasadzie z autopsji w oparciu o biblioteki zachodnie gromadzące *polonica* oraz o inne źródła publikowane, a także w oparciu o listy i kwestionariusze rozesłane do szeregu osobistości z emigracyjnego świata naukowego, działaczy emigracyjnych i dziennikarzy. Bibliografia J. Kowalika chronolo-

¹ Między innymi wiele danych o prasie polskiej w ZSRR zawiera monografia F. Zbiniewicza *Armia Polska w ZSRR. Studium nad problematyką pracy politycznej*, Warszawa 1963, oraz krótki artykuł tegoż *W sprawie listu Tadeusza W. opublikowanego 20 I 1943 w „Nowych Widnokręgach”*, „Wojskowy Przegląd Historyczny”, 1961, nr 3, s. 302—309. O prasie wojskowej w ZSRR pisał R. Surgiewicz w artykule pt. *Z dziejów prasy frontowej Ludowego Wojska Polskiego 1943—1945*, tamże, 1963, nr 1, s. 33—64. Ostatnio bibliografię tej prasy zestawiła Paulina Pakier (por. recenzję w niniejszym tomie). Ponadto kilka pozycji zawiera zestawienie pióra Jarosława Daszkiewicza zamieszczone w kwartalniku „Z pola walki”, 1962, nr 4, s. 230—240. Wzmianki o prasie polskiej w ZSRR spotkać można w wielu pamiętnikach i artykułach wspomnieniowych opublikowanych w ostatnich latach

gicznie i tematycznie różni się od *Bibliografii bibliografii polskich* Wiktora Hahna wydanej w 1956 r. przez wrocławskie Ossolineum. Bibliografia J. Kowalika składa się z trzech części: bibliografii ogólnych, bibliografii wydzielonych i bibliografii specjalnych. Oprócz wydzielonego w części trzeciej działu *Czasopiśmiennictwo*, liczącego 44 tytuły, pozycje dotyczące historii prasy obficie reprezentowane są również w innych działach.

Następną z kolei publikacją interesującą z punktu widzenia historii czasopiśmiennictwa są *Instytucje i firmy wydawnicze — oficyny drukarskie* pióra Janiny Zabielskiej. Ich działalność wiąże autorka przede wszystkim z Polskimi Siłami Zbrojnymi, urzędami państwowymi (ministerstwami i ich delegaturami) oraz takimi instytucjami, jak PCK i polska YMCA. W miarę jak „państwo na wygnaniu” zmieniało się w emigrację, przybierała na sile działalność instytucji niepaństwowych i firm prywatnych. Produkcja czasopiśmiennicza tych instytucji nie stanowiła na ogół wyodrębnionych działów. Instytucje wydawnicze zajmowały się równoległe drukiem czasopism, książek i podręczników. Poważniejsze czasopisma podejmowały druk serii książek.

Lidia Ciołkoszowa w swym szkicu zajmuje się publicystyką emigracyjną. Świadomie dokonała ona selekcji materiału, ograniczając się do analizy wyłącznie publicystycznych „wypowiedzi piśmienniczych o zagadnieniach politycznych, gospodarczych, społecznych czy kulturalnych rozważanych pod kątem chwili bieżącej i bieżących wydarzeń” (t. 2, s. 169). Autorka wykorzystwała w swych rozważaniach prace z bibliografii prasy emigracyjnej, dokonane przez J. Kowalika.

Artykuł jest interesujący przede wszystkim dlatego, że większość wybitnych publicystów to zawodowi dziennikarze. Swe rozważania przedstawiała autorka w układzie problemowym, omawiając różnorodne tendencje w publicystyce emigracyjnej wobec takich kwestii, jak Emigracja a kraj, Polska a Niemcy, problem ukraiński i inne. Artykuł nie pozbawiony jest ocen wynikających z postawy politycznej autorki. Orientuje on w pewnym stopniu zarówno o sprawach przewijających się na łamach prasy emigracyjnej, jak i o postawach ideowo-politycznych jej reprezentantów.

Nekrologia Stefana Legeżyńskiego jest zestawieniem dziewięćdziesięciu not biograficznych o objętości od kilku do kilkudziesięciu wierszy, opracowanych na podstawie dostępnych źródeł archiwalnych, dokonanych wywiadów i relacji rodzin i znajomych zmarłych twórców. Część not biograficznych zaopatrzona została w zestaw wybranych pozycji bibliograficznych, na podstawie których została sporządzona. W *Nekrologii* opracowano szereg sylwetek osób związanych z dziennikarstwem. Są wśród nich nazwiska Stefana Badeniego, współpracownika „Czasu”

i „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” w okresie międzywojennym; Franciszka Bauera-Czarnomorskiego, korespondenta „Kuriera Warszawskiego” od 1924 r. i attaché prasowego ambasady RP w Londynie w latach 1919—1934; Adolfa Bocheńskiego, współzałożyciela „Buntu Młodych”, współpracownika „Polityki”, „Drogi”, „Przy kierownicy w Tobruku”, „Orła Białego”; Antoniego Chrzęszczewskiego, dyrektora ATE; Xawerego Glinki, attaché prasowego RP w kilku krajach w okresie międzywojennym; Ryszarda Stanisława Piestrzyńskiego — jednego z czołowych dziennikarzy dwudziestolecia; Mieczysława Wyżła-Ścieżyńskiego, wieloletniego prezesa Związku Dziennikarzy w okresie międzywojennym i dyrektora agencji prasowej „Iskra”, i wielu innych.

Warto również odnotować, iż w artykule Wojciecha Wasiutyńskiego o literaturze religijnej kilka stron poświęcono prasie katolickiej. Marian Kukiel, pisząc o literaturze wojskowej, omawia we wstępie czasopisma wojskowe. Część szkicu Zofii Kozarynowej pt. *Przekłady z języków obcych* traktuje o działalności pism emigracyjnych w tej dziedzinie.

Autorom i redaktorom *Literatury polskiej na obczyźnie* mimo pewnych mankamentów oraz, aczkolwiek zróżnicowanej, jednakże trudnej do zaaprobowania postawy politycznej, udało się niełatwa przecież próba syntetycznego zestawienia zagadnień dotyczących historii kultury polskiej emigracji, a historii jej czasopiśmiennictwa w szczególności.

Eugeniusz Rudziński